

Meydan Okuyan Medeniyetler

Pius LANGA *

Giriş

Medeniyet terimi çok güçlü bir kavramdır. Geçmişte pek çok farklı anlamlar kazanmıştır. En eskileri Mezopotamya'daki medeniyetler, günümüz Meksika'sında ve Peru'da Olmec ve Caral, Sarı Irmak'taki Çin medeniyetleri olmak üzere geçmişin bazı dikkate değer toplumlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bu toplumların karmaşıklığı, sanat ve bilim alanlarındaki ilerleme ve gelişme seviyeleri, bugün hala bizi hayrete sevk etmektedir.

Ancak dünyanın bazı bölgelerinde, medeniyet kavramı çok farklı bir yan anlamla da kullanılmaktadır. Barbar-medeni ikilisinde "barbar"ın zıttını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu ikilinin yaratılmasıyla bazılarının medeni ve diğerlerinin barbar, bazılarının üstün olarak görülmesi diğerlerine ise ikinci derecede olarak yaklaşılması gerektiği şeklinde bir anlayışa neden olmuştur. Bugün üzerinde durmak istediğim konulardan birisi medeniyetin ne olduğuna ilişkin bu ikinci anlayıştır. İlk anlayışa göre medeniyet teknolojik ilerlemeye, sanat ve bilim dallarındaki gelişime atıfta bulunurken, diğeri, "medenî" olanlara barbar olarak sınıflandırılanlardan farklı davranılmasını gerektiren bir ayırım yaratmaktadır. Bir kelime ve bir kavram olarak medeniyet, geçmişte bazı toplumların içselleştirilmesine, bazılarının ise dışlanmasına bir toplumun hayat tarzının korunmasına, bir başkasınıninkinin ise yıkılması sebebi olarak kullanılmıştır. Bu eğilime devam etmeme konusunda dikkatli olmalıyız.

Daha yakınlarda, siyaset bilimcileri, küresel siyasetin geleceğinden bir "medeniyetler çatışması" olarak söz etmişlerdir. Bize bir önceki yüzyılın ideolojiler çatışması, ondan da bir öncekinin

* Güney Afrika Anayasa Mahkemesi Başkanı

devletler çatışması, 21. yüzyılın ise medeniyetler çatışması olarak tanımlanabileceği söylenmektedir. Sorulabilecek soru; bu nitelendirmenin olumsuz etkileri olup olmadığı, yani insanları başkalarının gözünde salt bir etikete indirgeyerek kendi kendini gerçekleştiren bir kehanete dönüşmesi, yani bizim medeniyetler arasındaki farklılıklara odaklanarak, bu farkların medeniyetlerin kendisinden önemli hale gelmesi sonucunu doğurmaz mı? Bahsetmiş olduğum her iki nedenle de, belki de medeniyetler arası barışı sağlamanın en iyi yolunun, insanları medeniyetler halinde gruplandırmaktansa bireylere yoğunlaşmak olduğunu önereceğim. Ve sonra, eğer medeniyetler hakkında konuşmak zorunda kalırsak, farklılıklardan ziyade, örtüşmelere, aralarındaki benzerliklere odaklanmamız gerekir.

Fakat Anayasa yargıçları olarak bizler, bireylere odaklanarak medeniyetlere yapılan aşırı vurgunun tehlikelerinden nasıl kaçınabiliriz. Muhtemel bir cevabın, medeniyetin harap ettiği tam o fikirlerin yeniden keşfedilmesinde ve yeniden biçimlendirilmesinde yatabileceğini önereceğim. Batılılar, Müslümanlar, Asyalılar ya da Hintliler olmaktansa insanları insanlar olarak gören felsefeler.

Baştan başlayalım...

Medeniyet, Sömürgecilik ve Emperyalizm

Medeniyet terimi kolay bir tanımlamaya izin vermez. Ancak, bir meseleyi tartışmaya başlamadan önce kavramın açıkça anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Medeniyet kelimesi bir toplumun Anayasa ve kanunları tarafından yönetilen bir şehir insanı ya da vatandaş anlamına gelen Latince *civis* kelimesinden türemiştir. Yüzyıllardır kelimenin bu orijinal kavrayışı sürekli olarak değişmekte ve farklı şekiller almaktadır. Özel bir grubun geleneği ve kültürü anlamına gelebilir. Medeniyet, tüm insanlık anlamına da gelebilir. Örneğin: “eğer bir göktaş Dünya ile çarpışsaydı, bildiğimiz gibi medeniyetin sonu olurdu.” Deyimsel olarak medeniyet, basit bir toplumdan farklı olarak, karışık bir toplum anlamına gelmektedir.

Tarihsel olarak, medeniyet olarak nitelendirilen toplumlar aşağıdaki niteliklerin bazısına sahip olmuşlardır. Toplumun ihtiyacından fazla gıda üretimini sağlayan yoğun tarımsal teknikler; toplumun önemli bir kısmının gıda üretimiyle meşgul olmamasını gerektirecek bir iş bölümü; gıda üretimiyle meşgul olmayanların sürekli yerleşim alanlarında toplanması; yönetici bir sınıf tarafından

gıdanın kurumsallaşmış denetimi; bir tür sosyal organizasyon, örgütlü din ve eğitim gibi karmaşık, resmi sosyal kuruluşların kuruluşu; ekonomik mübadelenin karmaşık şekillerinin gelişimi; yazma¹ becerisine özel bir vurguyla sanat dallarında ilerlemeler olarak görülebilen bir gelişme ve ticaretin yayılması. Bu medeniyet yaklaşımı, toplumu sadece tanımlayan ve herhangi bir yargılayıcı yan anlam ya da içerik taşımayan yaklaşımdır. Bu bir toplumun “gelişim” durumunu tespit etmek için kullanılan basit bir kelimedir. Bir toplum yukarıdaki niteliklerden ne kadar fazlasına sahip olursa bu niteliklere sahip olmayan toplumlardan daha “medeni” olduğunu ifade eder. Eleştiriden azade olmamakla birlikte, bu medeniyet kavrayışı, medeniyetin ne olduğuna ilişkin en yumuşak nitelendirmedir.

Benim tezimin özünü oluşturan “medeniyet” kavrayışı 1722’de ortaya çıktı: Büyük ihtimalle kökeni Fransızca dilinden² kaynaklanan medeniyet, “vahşet”in zıttı anlamına gelmektedir. Bazı sözlük tanımları da aynı şekilde ona atıfta bulunarak yazılmıştır: Medenileşme eylemi ya da medeni olma durumu olarak; vahşi hayatın kabalığından sıyrılıp tavırlarda nazik olma ve sanat dalları ve öğrenmede gelişmiş olma durumu. “Medeniyet”in orijinal kullanımının altında yatan yargılayıcı karar ne olursa olsun, onu barbarlığın karşıt anlamlı bir sözcüğü olarak kullanma, medeniyetin olumlanması ve medeni olarak görülmeyenin yerilmesini öngören açık bir yargı içermektedir.

Çatışma için mükemmel bir ortam yaratarak, birbirlerine doğrudan karşı çıkabilsinler diye medeniler barbarlarla karşı karşıya getirilip çarpıştırılmıştı. “Medeni” olmak, kibarlık ve görgü kurallarına uyma anlamına gelen bir terim olan “civil” olma duygusuyla ilişkilendirilmiştir. Bu kullanımda “medeniyetsiz” olmak, “kaba”, “barbar” ya da bir “vahşi insan” olmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda, medeniyet ince zevk ve zarıflığı³ beraberinde getirmektedir. Böylece medeni olmayanların hepsi, doğal olarak saygı ya da korumaya daha az layık hale gelmektedir.

¹ Gordon Childe, V., *Tarihte Ne Oldu* (Penguin, 1942) ve *İnsan Kendini Yarattır* (Harmondsworth, 1951).

² Wikipedia yazarları, “Medeniyet,” *Wikipedia, Özgür Ansiklopedi*, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Medeniyet&oldid=125031702> erişim 23 Nisan, 2007

³ Ibid.

Bu değer yargısı içeren kullanım, emperyalizmin pek çok şeklini haklı göstermek için kullanılmıştır. Örneğin, “Victoria” döneminde Afrika ve Asya’nın işgali, “zalimlere medeniyeti getirme” ya da “beyaz insanın yükümlülüğünü üstlenme”⁴ şeklinde nitelendirilmiştir. Bazıları üçüncü dünyayı gerek borç içinde kendilerine bağlı tutarak, gerekse “yardım” şeklinde bu düşüncenin, bugün de devam ettirildiğini savunabilir. Ama bu, bu konuşmanın konusu değildir.

Burada toplumların, geçmişte olduğu gibi, “medeni” ve “medeniyetsiz” olarak sınıflandırılmasının keyfi ve anlamsız olduğunu ileri süreceğim. Bu bakış açılarından ki “medeniyet” kavramı, sömürgecilik, emperyalizm, soykırım ve zorla kültür empozesini⁵ meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Esasında, medeniyetler ve kabile toplumları arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Bu toplumların her birini oluşturan bireyler nitelikleri gereği daha az ya da daha çok hak sahibi değildir ve hayat tarzlarına aynı şekilde saygı göstermek gerekmektedir.

“Medeni ve Barbar”dan “Vatandaş ve Tebaa”ya

Medeniyet kelimesinin değer yargısı içeren bu kullanımı ile emperyalizm, sömürgecilik ve son olarak sömürgecilik sonrası dönem arasında bir ayırım yapmak isterim. “Medeni”nin bu şekilde “barbar”ın zıttı olarak anlamlandırılması iki farklı grubun olduğu yönündeki ahlaki yargıya izin veren bir ayırıma neden oldu: Her birisine farklı kurallarla muamele edilmesi gereken medeniler ve barbarlar. Emperyalist düşüncenin özünde bu ayırım yatmaktadır.

Milletlerin başkalarına hükmetme ve onları medenileştirme çabaları sürdüğü müddetçe, emperyalizm binlerce yıldır var olmuştur. Dikkate değer eski imparatorluklar, Moğol İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu ve Makedonya İmparatorluğudur. Tüm bu imparatorluklar bir şekilde diğerlerini “medenileştirme” girişiminde bulunmasına rağmen ben “Emperyalizm Çağı” olarak tanımlanan döneme odaklanmak istiyorum. Bu dönem 1860’ta, önemli Avrupa devletlerinin diğer kıtaları; Afrika, Güney Amerika ve Asya’yı⁶ sömürgeleştirmeye başlamasıyla başlar.

⁴ Rudyard Kipling “Beyaz İnsanın Yükü” McClure’un Dergisi 12 (Şubat 1899)

⁵ Mamdani Vatandaş ve Hükümdarlığa Tabi Vatandaş (1996) Princeton Basımevi.

⁶ Wikipedia yazarları, “Emperyalizm,” *Wikipedia, ÖzgürAnsiklopedi*, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Emperyalizm&oldid=124762020> erişim 23 Nisan, 2007.

Tüm sömürgeci devletler tarafından uygulanan bu emperyalizmin başlıca stratejilerinden birisi, daha önce fethedilmiş olan kolonilerin dolaylı yönetimidir. Dolaylı yönetim sonunda sömürgeciliğe doğru evrimleşti. Kısaca, dolaylı yönetim sömürgecinin gözetiminde geleneksel kuralları uygulamak için yerel “şeflerin” atamasını ve denetlemesini içeriyordu. Doğrudan yönetim ise aksine, yerli nüfus ile sömürgecilerin tek bir hukuk altında birleştirilmesini gerektirecekti. Mahmood Mamdani’ye göre:

Sömürgecilik (tamamen ilgisiz olmayan bir bağlamdan bir deyim ödünç almak gerekirse) hayatın “tiksindirici, vahşi ve kısa” olduğu bir kıtaya medeniyet getirdiğini iddia etti. Burada medeniyet hukukun üstünlüğü anlamına geliyordu. Bu medeniyetin meşale taşıyıcılarının kolonyal mahkemeler olması gerekiyordu. Mahkemeler ne sadece uyuşmazlıkların halledileceği yerler, ne de basit bir şekilde emperyal kontrolü gerçekleştirmek için kurulmuşlardı. Daha ziyade, onlar Batı medeniyetinin⁷ fenerleri olarak parlamak durumundaydılar.

Pratik olarak kolay olmasının yanı sıra dolaylı yönetimin kullanımı genellikle, sömürgecilerin ahlak ve değerlerinin sömürülenlerinkinden daha üstün olduğu yönündeki etnik merkezli bir inanca dayanmıştır. Bu batı dünyasında beyazları, “doğal olarak” Avrupalı olmayan yerli nüfuslara⁸ hükmetmekten sorumlu olarak hayvan krallığının tepesine yerleştiren, bir tür sosyal Darwinizme yol açmıştır.

Peter Fitzpatrick’in çalışmaları “vahşi” ile “medeni” arasındaki ayırımın, hukuk, bir düzen altına alınması gereken insanların vahşi doğası ya da hırslarının yarattığı⁹ “hukukun dışındaki” düzensizlikleri giderir şeklindeki hukuk düşüncesinin esasını oluşturduğunu göstermiştir. Bu düşünüş, Avrupa kimliğini, çağdaşlık öncesi zalim figürünün karşısına yerleştiren daha geniş bir entelektüel çabanın bir parçasını oluşturmıştır:

Bu kültür dünyasında, bir tabiat nesnesi olarak vahşinin kaderi, aklın üzerinde çalışacağı medenileştireceği ve düzelteceği bir “şey” olmaktır. Herşeyden önce “vahşi” aklın egemenliğine tabi kılınacaktır. Bu felsefi önkabullerin, sömürgeciliğin¹⁰ kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayan ideolojileri nasıl beslediğini görmek zor değildir.

⁷ Mamdani Vatandaş ve Hükümdarlığa Tabi Vatandaş (1996) Princeton Basımevi.

⁸ n 2 yukarısında.

⁹ P Fitzpatrick *Modern Hukukun Mitolojisi* (Londra: 1992)

¹⁰ Douzinas ve Geary *Eleştirel Hukuk* (2005)

Gelişmişlik duygusu ve vahşileri medenileştirme güdüsüyle sömürgeci güçler giderek kendi kimliklerini, kendilerine benzemediklerini düşündükleri, bu nedenle de medenileştirme sürecine tabii tutulması gereken ötekileri aşağılayarak ifade etmeye başladılar.

Bir kez bu ayırım yapıp emperyalistler diğer ülkeleri sömürgeleştirmeye karar verdi mi, bir sonraki kaçınılmaz adım bunun güç ile yapılabileceğidir. Vahşilere medenilerle aynı şekilde davranmak gerekmediğinden, “medeniyet” dışı yöntemler, bu medenileştirme sürecinde kullanılabilirdi. Böylece yabancı hukuk düzenlerinin ve kurallarının zorla uygulanmasıyla medeniler “yurttaş”, barbarlar da “tebaa”ya dönüşmüştü. Vatandaşların, politik haklara, ekonomik gelişmelere ve hukuk düzenlerinin ve hayat tarzlarının korumasına hakları vardı. “Tebaa” ise siyasi hakları ve hiçbir ekonomik istikrar potansiyeline sahip olmaksızın ve onlara zorla kabul ettirilen bir hayat tarzı ve yabancı bir hukuk sistem ile birlikte, tâbi, emir altında idi.

Teker teker koloniler bağımsızlıklarını kazandılar. Ne yazık ki bu, kolonyal mirasın sonu demek değildi. Tarih bize göstermiştir ki, genellikle bir halkın medenileştirilmesi sürecinde mevcut kültürleri yıkarak diğer kültürler üzerine bir etki yaymak için o halkı asimilasyona tabii tutma eğilimi vardır. Bunun için sadece Afrika ülkelerindeki resmi dillere bakılması yeterlidir; yerel dillerin dışlanması ve unutturulması pahasına Avrupa dillerinin tanındığını ve desteklendiğini görürsünüz.

Bu etkinin sonucu Güney Afrika’da çok açıktır. Medeniyet ve beraberinde modern devlet, kolonyal Afrika’da sivil toplumun temelini oluşturduklarını iddia ettiler ve kendi medeni hukuklarını uyguladılar. Güney Afrika’daki yaşam biçimi ve yapısı, sömürgeleşmeyle geri dönülemez şekilde değiştirilmiştir. Bu hususu açıklamak için, Mamdani, kolonyal hukuksal yapı anlayışının sömürge öncesi hukuka empoze edilme yöntemini gösterir. Kolonyal hukuk, Afrika’da uygulanabilecek “geleneksel” (traditional) hukukun “örf adet hukuku” (customary law) olduğunu ve bunun mutlak yetkiye sahip tek bir organ tarafından uygulanacağını kabul etmiştir. Mamdani bunun ne kadar uyumsuz olduğunu gösterir:

Şunu hatırlamamız gerekmektedir ki koloni öncesi Afrika’da hiçbir yerde sosyal hayatın her alanında karşı konamaz güçleri olan geleneksel şefler yoktu. Her yerde, geleneksel otoriteler çoğuldu: Her biri açık bir biçimde tanımlanmış ve sınırlandırılmış alanda meşru bir söz hakkına sahip şeflerin

yanında klan başkanları, cinsiyet grupları yanında yaş grupları vardı. Sosyal hayatın tüm alanlarına egemen olan karşı konamaz ve tam bir yürütme otoritesi fikri koloni öncesi Afrika'ya yabancıdır. İkinci olarak, geleneğin birçok kaynaklarının varlığı, geleneğin hiçbir zaman tekil olmadığı, her zaman çoğulcu olduğu anlamına da gelirdi. Geleneğin kaynakları sadece çoğulcu değildi; aynı zamanda sık sık birbiriyle çatışıyorlardı. Bu şaşırtıcı olmamalı çünkü gelenek her zaman insanların farklı anıları, kaynakları, inançları ve gelecek için umutları olan yaşanmış bir gerçek olmuştur. Gerilim içinde yaşanarak ve yeniden oluşarak, gelenek her zaman değişmekteydi. Yeni ve geleneksel olmayan, "teamül hukuku" adı altında resmen tanınan ve uygulanan tek bir gelenek olabileceği fikriydi.

Bu medeniyet teriminin ve Afrikacın gayri medeni olarak nitelendirilmesinin nasıl bir yapının tamamen ortadan kaldırıldığı ve yerine zorla yenisinin konulduğunu gösteren tek bir örnektir. Güney Afrikalıların yapısı, dili, hukuk sistemi ve hayat tarzı kökünden değişti ve Avrupalı bir görünüm aldı. Sistematik tabiatı ve uzun süre uygulanmış olması sebebiyle bu değişim geri dönüşlemezdir.

Koloni sonrası dönem sadece gelişen dünyanın gelişmiş dünya tarafından sömürüldüğü bir çağ olarak kalmaz, aynı zamanda daha önce buyruk altında olan insanların hayat tarzlarının hemen hemen tamamen yıkılmış olduğu bir zamandır. Batının devam eden ekonomik hegemonyası hala bu fikirlerin büyük ölçüde, uluslararası toplum tarafından kabul edilen standartlar olarak kaldığını ve yeniden tanıma ve canlandırma çabalarına rağmen, geleneksel yönetim yapısı ve hukuk felsefelerinin bastırılmış olduğunu göstermektedir. Sömürgeleştirilmemiş, kabul edilebilir olduğu düşünülen bir anlayış doğrultusunda asimile etme teşebbüsleri olmaksızın, ona saygı duyulmuş ve yaşamasına izin verilmiş olsaydı, bir toplumun nasıl olacağını hayal etmeye kalkışmak imkânsız bir iş olurdu. Zamanda seyahat mümkün olsaydı ve zamanda geriye gidebilseydik ve bugün mahvolmuş bir hayat tarzını bulabilseydik bile, yaşanması için bırakılmış olması halinde, şimdi o hayat tarzının ne hale geleceğini bilmemiz mümkün değildir. Yok edildiği ve bütün gelecek nesiller için kaybedildiği için medeniyet kelimesinden etkilenmemiş, koloni öncesi bir hayat tarzı aramak nafiledir. Bu medeniyet kelimesinin gücüdür; farklı olan toplumları tekrar bulunamayacakları bir tarzda harap edebilir.

Şunu vurgulamalıyım ki Batı demokrasisinin kendisini eleştirmiyorum. Temsili demokrasiye kuvvetler ayrılığına ve Anayasal denetime inanıyorum. Benim sorunum "medeniyet" kelimesinin mirasının, yani hukukun ve yönetimin kolonyal empozesinin

değiştirilmesinin imkânsız olmasa da, dünyanın pek çok bölgesinde zor olduğu gerçeğidir. Bu nedenle “Medeniyetler arasında barışı” bulma fikri, bizim önce medeniyet kelimesinin kusurlu doğasına ve tarihine ve bugünün dünyasındaki etkisine ve yerine bakmamızı gerektirmektedir.

O zaman sormamız gereken sorular şunlardır: Bir ülke ona onu medenileştirenler tarafından empoze edilen sınırlardan nasıl kaçır? Medeniler ve vahşiler arasındaki ayırım azaldı mı? Yoksa hâlâ “vatandaş” “tebaa” ayırımı mevcut mudur? Kolonyal mirastan kaçmak mümkün müdür? Ve eğer mümkünse Anayasa Mahkemeleri o görevde hangi rolü üstlenebilir? Bu sorulara kısa bir süre sonra döneceğim. Fakat önce “medeniyetler” kelimesi ve fikrinin daha yeni fakat eşit derecede tehlikeli bir kullanımına değinmek istiyorum.

Bir Medeniyetler Çatışması mı?

1993 yılında Harvard’lı siyaset bilimcisi Samuel Huntington soğuk savaş sonrası dünyada küresel çatışmanın tabiatını inceleyen “Medeniyetler Çatışması?” başlıklı ünlü bir makale yayımladı. Şu sonuca vardı:

Bu yeni dünyadaki çatışmanın temel kaynağı esas olarak ideolojik ya da ekonomik olmayacaktır. İnsanoğlu arasındaki büyük bölünmelerin ve çatışmanın hâkim kaynağı kültürel olacaktır. Milli devletler dünya meselelerinde en güçlü aktörler olarak kalmaya devam edecekler, fakat küresel politikanın temel çatışmaları milletler ve farklı medeniyet grupları arasında meydana gelecektir. Medeniyetler çatışması küresel politikaya hâkim olacaktır. Medeniyetler arasındaki fay hatları, geleceğin¹¹ savaş hatları olacaktır.

Huntington daha sonra makaleyi genişletip *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenini Yeniden Oluşturma* adlı kitaba dönüştürdü. Huntington’a göre, dünya esas olarak dinsel ve kültürel sınırlarda tanımlanmış yaklaşık sekiz medeniyete bölünebilir. Huntington’un medeniyetleri Batı Medeniyetini, Hindu Medeniyetini, Müslüman Medeniyetini, Ortadoks Medeniyetini ve Afrika Medeniyetini kapsamaktadır. İlginç olarak, Huntington, Türkiye’yi bu medeniyetlerin herhangi birine konacak şekilde sınıflandıramamış ve onu Haiti, Karayipler ve Etiyopya ile birlikte yalnız ülkeler kategorisine yerleştirmiştir. Daha sonra her bir medeniyetin diğerleriyle nasıl çatışacağını taslak halinde çizmiştir: İslam’a karşı Batı, Hint

¹¹ S Huntington “Medeniyetler Çatışması?” (Yaz 1993) *Dış İşleri*.

medeniyetine karşı Çin medeniyeti. Onun tezi medeniyetler arası çatışmadan kaçınmak için medeniyet üzerinde düşünmemiz gerektiğidir.

Eleştirilmesine rağmen, Huntington'un teorisi çok fazla etkili olmuştur. 2001'de Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırı sonrası, pek çok insan onun haklı çıkmış olduğunu düşündü: Savaş açık bir biçimde "Batı Medeniyeti" ve Müslüman Medeniyeti arasında bir çatışmaydı. Farklı medeniyetleri uzlaştırma girişimleri ortaya çıktıkça Huntington'un düşüncesi giderek daha da popüler hale gelmiştir.

Ne var ki Huntington'un dünya politikasına ilişkin nitelendirmesine katılmamaya devam edenler de mevcuttur. Bazı eleştirmenler onun belirli medeniyetleri ayırmasına odaklanmışlardır veya onun yöntemine inanmamışlardır. Ne var ki, kanımca kat kat daha keskin eleştirisi Amartya Sen'den gelmiştir.

Son kitabı *Identity and Violence*'ta Sen (Kimlik ve Şiddet) tüm ilginin medeniyetler üzerinde yoğunlaşmasının yanlış olduğunu ileri sürmektedir:

"Medeniyetler Çatışır mı?" sorusu, insanlığın her şeyden önce belli ve farklı medeniyetler şeklinde sınıflandırılabilceği ve de farklı insanlar arasındaki ilişkiler, ciddi anlayış kaybı olmaksızın, farklı medeniyetler¹² arasındaki ilişkiler olarak görülebileceği varsayımını esas almaktadır.

Sen daha sonra varsayımın esas olarak yanlış olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar basit bir şekilde bir medeniyetin ya da bir dinin üyeleri değildirler. Herhangi bir insan aynı zamanda bir hemşire, bir tenis oyuncusu, bir anne, bir Güney Afrikalı, bir köpek sever, bir liberal, bir pembe dizi izleyicisi, bir alkolik, bir orta sınıf üyesi, bir çevreci, bir Zulu ve bir Mozart hayranı olabilir. Tüm bu görünüm ve dahası bir kişinin kimliğini oluşturur. Herhangi bir kişi anlayışımızı basit bir şekilde onun diniyle veya "medeniyet"iyle kısıtlamak tamamen insanlığı ve sosyal etkileşimleri yanlış tanıtmaktır.

Fakat belki daha tehlikeli bir biçimde, bu indirgemeci düşünüş, aslında medeniyetler engin, çeşitli ve sık sık da değerler, politikalar ve inançlara ilişkin iç çatışmalar içermelerine rağmen medeniyetleri ya da dinleri tek boyutlu ve tekil yapılar olarak nitelendirmektedir. Bunun sonucu da örneğin barışa inanan "İyi Müslümanlar" ve teröre inanan

¹² A Sen "Ne Medeniyetler Çatışması: Niçin Dinsel Kimlik Kader değildir" mevcuttur, *Slate Dergisi* (29 Mart 2006) (deneme *Identity ve Violence*'dan (*Kimlik ve Şiddet*'ten uyarlanmıştır.)

“Kötü Müslümanlar” arasında hayali ayırımlar yapılmasına yol açmaktadır. Bu ayırım yanlıştır; “gerçek bir Müslüman’ın”, “gerçek bir Yahudi’nin” ya da “gerçek bir Hindu’nun ne düşündüğünü, neye inandığını ya da neler yapması gerektiğini belirlemeye çalışmak imkânsız ve akılsızcadır.

Fakat Mahmood Mamdani’nin gösterdiği gibi, ayırım aynı zamanda politiktir¹³. Bir medeniyetin, başka bir medeniyete ilişkin olarak nelerin o medeniyetin gerçek nitelikleri olduğuna ilişkin görüşü siyasi ve ekonomik çıkarlara dayanacaktır. Mamdani, Batının iyi ya da gerçek Müslüman anlayışının soğuk savaştan günümüze nasıl değiştiğini anlatmaktadır. Soğuk savaş esnasında, iyi bir Müslüman komünizme karşı gerilla savaşlarında çarpışan biriydi; bugün ise iyi bir Müslüman savaş ve terörü lanetleyen biridir. Burada önemli olan her iki grup Müslüman’ın inançları değişmemişken; dışarıdan yapılan nitelendirmenin değişmiş olmasıdır. Bu “medeniyetler”in ya da milliyet, ırk veya cinsiyet gibi tek bir niteliğin uluslararası ilişkilerin temeli haline getirilmesinin tehlikelerini göstermektedir.

Sen’in düşünceleri bu Konferans’ın konusuyla doğrudan ilişkilidir: Anayasa Mahkemeleri Medeniyetler arası barışı nasıl geliştirebilir? Sen’in belirttiği gibi, insanların medeniyetlerine indirilebilecekleri varsayımının yanlışlığı sadece Huntington ve yandaşları için değil, aynı zamanda, bu toplantı dâhil olmak üzere, “medeniyetler arası diyalog” geliştirmek isteyenler için de bir sorun olmaktadır. Sen öne sürmektedir ki:

İnsanlar arasındaki asil ve heyecan verici dostluk ve hoşgörü arayışının Medeniyetler arası hoşgörü olarak anlaşılması çok boyutlu bireyleri hızlı bir şekilde tek boyuta indirger ve sanat, edebiyat, bilim, matematik, oyunlar, ticaret, siyaset gibi insanlığın ortak bilgi alanını oluşturan hususlar da dahil, yüzyıllar boyunca sınırlar-arası (kültürler arası) etkileşime zengin ve farklı kaynaklar sağlayan etkinliklerin çeşitliliğini göz ardı eder. Küresel barışı hedefleyen iyi niyetli girişimler, insanlığa¹⁴ ilişkin tamamen yanlış bir anlayış üzerine kurgulandığında tam aksi sonuçlar da doğurabilir.

Sen’in bize söylediği medeniyetler arası barışı geliştirmenin en iyi yolunun belki de medeniyetler hakkında konuşmayı kesip insanlar hakkında konuşmaya başlamak olduğudur.

¹³ M Mamdani İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökleri (2004).

¹⁴ Ibid.

Anayasa Mahkemeleri'nin Rolü: Onur, İnsaniyet (Ubuntu) ve birey olarak kişi

Medeniyet kelimesinin tarihi ve kullanımına ilişkin iki temel sorunu özetlemeye çalıştım. Özünde belli fikirleri gayri-medeni olarak dışlayan ve böylece belli düşünce tarzlarını bastıran bir kelimedir. Son 15 yılda, bireyleri ait olduğu medeniyetin mensubiyetine indirgeyen ve böylece medeniyetler arası çatışmayı ve insanlar ve kültürlerin yanlış anlaşılmasını artırmak için de kullanılmıştır.

O zaman, Mahkemeler olarak biz ne yapabiliriz? İki mümkün yolu ima etmiş bulundum; "gayri-medeni" geçmişimizi tekrar keşfetme ve insanlara insanlar olarak odaklanma. Daha ileriye gitmeden önce, şunu netleştirmeliyim ki önereceğim şey yeni bir konuşma başlatma zemininden başka bir şey değildir. Maalesef mükemmel bir cevap ile gelmedim. Fakat umarım ki belki o cevabı bulmak için sizi teşvik edebilirim.

Bu öneride bulunurken, kendi ülkemden çok uzaklaşmayacağım. Güney Afrika, sömürgeci rejim tarafından kendisine empoze edilene alternatif bir paradigma aramıştır. Bu kendi hukuk anlayışımızı kolonyal ya da sömürge sonrası değil, Güney Afrikalı olarak tanımlamak için yapılan bilinçli bir hareketti. Hayatın her alanı istila edilmiş ve bizi medenileştirme girişimiyle değiştirilmiş olduğundan bunu yapmak oldukça zordur.

Bize dayatılan paleti kullanmadan ve bize zorlanan vizyonları körü körüne takip etmeksizin, yeni bir Güney Afrika resmi yapmaya çalışıyoruz. Elimizde genel bir taslak çizmek için yeterli, ama tüm tuvali doldurmak için yeterli olmayan, koloni öncesi Güney Afrika'nın hatıraları var. Kullandığımız paletin resmimizi etkilemesi ve hafızamızdan silinmiş olan parçaları birleştirmek için hayal gücümüzü kullanmak zorunda kalmamız kaçınılmazdır. Koloni öncesi Afrika'nın hatırlanabilecek imgelerinden birisi Ubuntu'dur.

Ubuntu'nun ne doğrudan bir çevirisi vardır ne de kolaylıkla tanımlanabilir. Kökeni insaniyete yüksek bir değer atfeden geleneksel Afrika toplumlarına dayanmaktadır. Toplumsal bir bağlamda ifadesini bulan hümanizmdir. Güney Afrika'da çoğunluk diğer kişilerle ilişkilerinde kişiliğini ve onurunu hisseder. Bireyin kimliği, ötekinin ve toplu halde diğerlerinin kimliklerine saygı göstererek şekillenir. Bu prensip, insancılığı, insanlığı ve sadece bağlılığı değil aynı zamanda birbiriyle bağlılığı da kapsar: Toplumun bir üyesi topluma aittir, onun bir parçasıdır ve ona katkıda bulunur. Bu sinerjik ve kapsayıcı bir

toplum duygusunu ima eder. Bir başkasının insanlığının incitilmesinin, her bireyin toplumun bir parçası olması nedeniyle bireyin ve toplumun insaniyetine zarar vereceğini kabul eder. Prensip, birbirini gözetmeyi ve her bir bireyin diğeri için sorumlu olmasını önemser. Ubuntu sadece bir hayat felsefesi değil, aynı zamanda sosyal davranış için bir rehber oluşturmaktadır. Belli bir amaca ulaşmak için gerekli tuhaf bir hukuki felsefe değildir. Aksine, her bireye kendisine saygı duyulmasını isteme hakkını veren zorlayıcı bir standarttır. Öç alma ve yaptırıma kesinkes karşı durmaktadır. Belki Ubuntu'nun en iyi tarifi Güney Afrika'nın önceki Mahkeme Başkanı, Ismail Mahomed, tarafından yapılmıştır:

Ubuntu ihtiyacı, kadınlarımız ve erkeklerimize karşı duyulan sevgiden zevk alma ve onlar için içgüdüsel bir kapasitenin değerler sistemini; doğuştan olan insanlıklarını tanımanın sevincini ve sorumluluğunu ortak toplum içerisindeki etkileşimde bunun meydana getirdiği karşılıklılığı; onun doğurduğu yaratıcı duyguların zenginliği ve hem vericilerde hem de hizmet ettikleri ve hizmet edildikleri¹⁵ toplumda serbest bıraktığı ahlak enerjilerini ifade etmektedir.

Böylece Ubuntu, genellikle yaptırıma dayalı çözümler içeren kanunların Anayasa'ya uygun hale getirilmesinde Mahkemelere yardım ederek yaratıcı bir işlev görmektedir.

Fakat, modernist projenin doruğu olarak tanımlanan ve pek çok bakımdan tipik bir demokratik Anayasa olan Güney Afrika'nın yeni Anayasası nasıl Ubuntu'yu yüceltme noktasına geldi? Bu Afrika felsefesi ve hayat tarzı, 1993 geçici Anayasası'nın son sözünde Güney Afrika hukuk düzeninin dayalı olduğu değerlerden biri olarak yer almasıyla, bulunulan hukuk düzenimizin parçası haline gelmiştir:

Bu Anayasa'nın benimsenmesi, insan haklarının büyük ihlallerini, vahşi çatışmalarda insani prensiplerin ihlalini ve bir nefret, korku, suç ve intikam mirasını meydana getiren geçmişin çatışmacı bölünmelerini aşmak için Güney Afrika'nın insanları için güvenli bir temel oluşturmaktadır. Şimdi, bunlar, bir intikam değil anlayış ihtiyacı, bir misilleme değil ıslah ihtiyacı, zulüm değil "ubuntu" ihtiyacı, şeklinde ifade edilebilir.

Son Anayasa'da "Ubuntu"dan açıkça bahsedilmemekle birlikte, o yargı uygulamaları yoluyla hukuksal tartışmaların parçası haline gelmiştir. Belki bu, Anayasamızın alışılmadık özelliklerinden ikisi tarafından daha kolay hale getirilmiştir: Sağlık, konut ve eğitim gibi doğrudan uygulanabilir sosyo-ekonomik hakların, Anayasada yer

¹⁵ S karşıdır Makwanyane 1995 (3) SA 391 (CC) paragraf 263'de.,

alması ve sıradan vatandaşlar arasında insan haklarının yatay uygulaması. Bu demektir ki tüm insanların toplumdaki tüm bireylerin refahına sadece ahlaki değil aynı zamanda hukuki bir ilgisi vardır.

Ubuntu aynı zamanda insanların haklarını kullanırken “ortak güvenlik, ahlak ve ortak çıkara” gerekli saygıyı göstermesi gerektiğini belirten Afrika Şartındaki toplumsalcı ruh tarafından da yansıtılmıştır. Haklar, bir bütün olarak topluma ait olarak görüldüğü için, o zaman görevler de tüm topluma düşmektedir. Şart, hakları tanımanın yanı sıra ödevleri zorlamasıyla uluslar arası insan hakları belgeleri arasında taktır. Ödevler aileye, topluma ve toplumun kaynaklarına karşıdır. Şartın 29. maddesi, bir bireyin fiziksel ve entelektüel kabiliyetlerini toplumun hizmetine sunmasına bile atıfta bulunmaktadır.

“Ubuntu”nun önemli bir özelliği düzeltici adalet ve uzlaşmaya odaklanmasıdır. Koloni öncesi Afrika’da hukukun temel işlevlerinin birisi, toplumun içerisinde bozulmuş sosyal dengenin onarımıydı. 1964’te Max Gluckman şöyle dedi¹⁶:

Afrikanlı kabile insanları, esas olarak bir şekilde akrabalarıyla birlikte yaşadılar ve de aynı grup arkadaşlarla işbirliği yaparak hayattaki amaçlarını gerçekleştirdiler. Bu küçük topluluklarda çocuklarını büyütürler, yetiştirirler ve eğitirler; geçimlerini sağlarlar; politik bir grup ve aynı ruhla katılarak bir dinsel cemaat oluşturdular. Böylece, bir grup faaliyette herhangi bir hukuk ihlali, geniş bir faaliyet alanında kargaşayı tahrik ederdi... Böylelikle, hâkimler önüne gelen bir davada sadece kimin yanlış, kimin doğru tarafta olduğunu teşhis etmekle kalmazlar, aynı zamanda, bozulan sosyal düzenin yeniden onarılması ve devamının sağlanmasını da görevlerinin bir parçası olarak görürlerdi. Uyuşmazlıkla ilgili bir karar vermenin yanı sıra, mümkünse, hukukun genel prensiplerini muhafaza ederek, tarafları da uzlaştırmak zorundaydılar. Bu uzlaştırma süreci içinde hukuka uymanın yanı sıra Afrika’da var olan doğal adalet öğretisini açık bir biçimde görebilmekteyiz.

Bunu akılda tutarak, Güney Afrika’nın hukuksal-siyasal çevresinde “ubuntunun” uygulandığının iki örneğini vermek isterim.

Anayasa Mahkemesi’nin önüne gelen ilk dava olan *S v Makwanyane*’da¹⁷ Mahkeme ölüm cezasının Anayasallığına karar vermek zorunda kaldı. Onbir hâkimden altısı, ölüm cezasının

¹⁶ Max Gluckman “Afrika’daki doğal adalet” (1964)

¹⁷ 1995 (3) SA 391 (CC).

Anayasa'ya aykırılık gerekçesinin bir parçası olarak "ubuntu"ya atıfta bulundu. Yargıç Madala şöyle dedi:

Ölüm cezası, mahkum edilen kişileri tek bir seferde sonsuza dek "kötü" olarak yaftalayarak ölüm yoluna sokmakta ve onların ıslah ihtimalini reddetmektedir. O zaman bir kimse ıslah ihtimalinin bu şekilde reddinin "ubuntu"¹⁸ kavramına uyup uymadığını sormalıdır.

O altı yargıçtan bir diğeri şöyle diyordu:

Bir toplum anlamında "ubuntu"nın göze çarpan bir özelliği, hayata ve insan itibarına verdiği değerdir. Kültürün egemen teması diğer bir kişinin hayatının en azından kişinin kendisinininki kadar değerli olduğudur. Her kişinin onuruna saygı bu kavramın ayrılmaz bir parçasıdır. Şiddet suçları yaygınlaştığında ve vahşi çatışmalar esnasında, toplumun çılgın üyeleri "ubuntu" kaybına uğramakla itham edilirler. Böylece, tiksindirici suçlar "ubuntu"nın antitezi olmaktadır. Zalim, merhametsiz ya da onur kırıcı davranışlar ubuntu¹⁹ yoksunluğudur.

Aynı sonuca sadece geleneksel Batı değeri olan insan onuruna dayanarak ulaşabilecekken, kararında "ubuntu"ya başvurarak, Anayasa Mahkemesi uzun süredir bastırılmış ya da hiçe sayılmış²⁰ olan görüşlere ve değerlere itibarı da geri verdi.

Terimin kullanılmış olduğu ikinci durum, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonumuzun çalışmalarının, adaletin intikamdan ayrılması gerektiği yaklaşımıyla yapıldığını ifade ederken Baş Piskopos Desmond Tutu şöyle demiştir:

Ubuntu, sadece sen insan olduğun için benim insan olduğumu söyler. Eğer ben senin insanlığını zayıflatırsam, kendi kendimi insanlıktan çıkartırım. Sürekli içerleme, kızgınlık, intikam arzusu tarafından zayıflatılan bu büyük uyumu muhafaza etmek için yapabileceğini yapmalısın. Bu yüzdendir ki Afrika hukuku cezalandırıcı²¹ olmaktan ziyade iyileştiricidir.

Hem Komisyonun hem de Güney Afrika demokrasisinin başarısı için insanların geçmişin adaletsizliklerine intikamla karşılık vermemesi hayati öneme sahipti. Eğer böyle yapmış olsalardı, amaçladığımız birleşmiş milleti asla kuramazdık.

Fakat bu uzlaştırmacı yaklaşım, konusunda anlaşılabilir bir şekilde hiç muhalefet yok değildi. Apartheid (Ayrımcı ırkçı rejim) mağdurları

¹⁸ Paragraf 241'de Ibid.

¹⁹ Paragraf 225'te Ibid (Langa J).

²⁰ Paragraf 365'te Ibid (Sachs J).

²¹ Zırh ve Vasi Mart 1996.

tarafından Anayasa Mahkemesinin önüne getirilen bir davada apartheid döneminde işlenilen suçlardan dolayı TRC (Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu) tarafından hukuki ve cezai yönden affedilenlere dokunulmazlık tanıyan bir hükmün Anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştü. Mahkeme oybirliğiyle ubuntunun bir hukuk kaynağı olduğuna ve geçiş dönemi Anayasasının son sözünde yer alan parlamentoya af kararı çıkarma direktifinin ubuntunun kişileri suçlandırmaktan daha üstün olduğuna yönelik felsefesinden esinlendiğine karar verdi. Apartheid döneminde sevdiklerini kaybedenler ya da suiistimal edilen herkes tarafından çekilen acıyı kabul etmekle birlikte Mahkeme şunu dile getirdi:

Af içeren bir mekanizma olmasaydı, “tarihi köprü”nün kendisi asla inşa edilemezdi. Başarılı bir geçiş dönemi anlaşması için, geçiş dönemi koşullarının yalnızca mağdurların rızasını değil aynı zamanda “özgürlük ve eşitliğe dayalı bir demokratik topluma” geçişle tehdit edilenlerinkini de gerektirmiştir. Eğer Anayasa sürekli misilleme ve intikam ihtimalini canlı tutsaydı, onun uygulanmasıyla tehdit edilenlerin anlaşması asla önümüzde olamazdı ve bazılarının korkusuyla bazılarının da öfkesiyle tehdit edilmiş olduğundan, köprünün kendisi sallanır ve güvensiz olurdu. Bu nedendendi ki Anayasa’yı görüşenler, anlayışı intikama, ıslahı misillemeye, “ubuntu”yu zulme²² tercih ederek, maksatlı bir tercih yaptılar.

Sadece toplumdaki yerimize ilişkin ortak bir anlayış ve tüm toplumun iyiliği için hareket etme ihtiyacı yoluyla demokrasiye geçişi gerçekleştirebilirdik. İntikam ya da misillemeye izin verilmesi bu projeyi akim bırakırdı.

SONUÇ

“Medeniyet” kelimesi ile ilgili iki sorun olduğunu daha önce ileri sürmüştüm. Öncelikle, o sömürgeciliğin yıkımının ve zulmünün kalıntısıdır ve ikinci olarak, en iyi niyetlerle bile bireyi insanlıktan çıkaran ve medeniyetler arası çatışmayı kışkırtan tehlikeli bir terimdir. O zaman ubuntu bu meydan okumaları nasıl karşılar? Pek çok teori, çok açık bir biçimde evrensel insan hakları teorisine, bireye odaklanma ihtiyacı ile karşılaşırken, insan hakları medeniyet ve barbarlık arasındaki ikiliye bağlıdır ve böylece, tek başına sorulara cevap veremez. Koloni öncesi geçmişin bir hatırası olarak ve toplumun bir üyesi olarak bireyin onuruna odaklanması nedeniyle

²² AZAPO karşıdır Güney Afrika Cumhuriyeti Başkanı ve Diğerlerine 1996 (4) SA 671 (CC), paragraf 19’da.

“Ubuntu”, medeniyetin her iki eleştirisine potansiyel olarak cevap verebilir.

Hiçbir şekilde “ubuntu”nun medeniyetler çatışmasına tek çözüm ya da deva olduğunu söylüyor değilim. Sadece bazı insanların “medeni” anlayışı nedeniyle dışlandığını ve ubuntu gibi ilginç bir anlayışa sahip olan insanların sadece farklı bir kategoriye ait oldukları için farklı muameleye tabi tutulduklarını göstermeye çalışıyorum. Medeniyet terimini tekrar düşünmek zorundayız. Diğerlerine farklı muamele edilebileceğini düşünmemize izin veren değer yargısı içeren bir tanımı hâlâ kabul edip etmediğimizi sorgulamalıyız. Hâlâ “medeni”yi “vahşi”nin karşıtı olarak mı tahayyül ediyoruz? Yoksa farklılara hoşgörüyü, diğerlerinin insanlığının kabulünü ve onurumuzun özü gereği diğerlerinininkiyle bağlantılı oluşunu medeniliğe dâhil mi görmekteyiz? Politikayı “Medeniyet” açısından düşünmenin etkileri nelerdir ve herhangi olumsuz etkiden nasıl kaçınabiliriz? Medeniyetler arası barışı sağlamaya çalışan Anayasa Mahkemelerinin sormak zorunda olduğu sorular bunlardır sanırım. Umarım ki bu düşünceler, bir halka muamele edilmesi gereken tarzı tanımlamaya çalışan kategorileri yıkma girişiminde, devam eden bir tartışmaya katkıda bulunabilir.